

O'QITUVCHINING NUTQ MADANIYATI : PEDAGOGIK FAOLIYATDA ROLI

Elmurodova Zavqiniso O'ktam qizi

Ochildiyeva Dilmora Abdukarim qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika insitituti Filalogiya

yo'nalishi I-bosqich 114-guruh talabasi

Tel raqam : +998957989949

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'qituvchi nutq madaniyatining mazmuni, tarkibiy unsurlari hamda uning pedagogik faoliyatdagi o'rni yoritilgan. Nutq madaniyati — o'qituvchining kasbiy mahorati, kommunikativ kompetensiyasi va ta'lim jarayonining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri ekani ta'kidlanadi. Tadqiqotda o'qituvchi nutqining to'g'riligi, ravonligi, ta'sirchanligi, mantiqiyligi hamda etik me'yorlarga rioya qilishi o'quvchilarda bilimni puxta o'zlashtirish, darsga qiziqishni oshirish va sog'lom pedagogik muhit yaratishda muhim ahamiyat kasb etishi ko'rsatib o'tiladi. Shuningdek, nutq madaniyatini rivojlantirishning samarali usullari, o'z ustida ishlash strategiyalari va pedagogik muloqotning zamonaviy talablari tahlil qilingan. Mazkur ish pedagoglar, talabalar va ta'lim jarayoniga qiziqqan barcha uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: *o'qituvchi nutq madaniyati, pedagogik muloqot, kommunikativ kompetensiya, pedagogik faoliyat, nutq ravonligi, ta'sirchan nutq, mantiqiy nutq, etik me'yorlar, o'quv jarayoni samaradorligi, kasbiy mahorat.*

KIRISH

O'qituvchi nutqi — bu uning nafaqat bilim berish vositasi, balki pedagogik jarayonni tashkil etish va boshqarishning eng muhim komponentidir. O'qituvchi nutq madaniyatining yuksak darajada bo'lishi o'quvchilarning darsni samarali o'zlashtirishiga, o'qituvchi—o'quvchi muloqotining sog'lom yo'lga qo'yilishiga hamda ta'lim sifatining oshishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqotchilar G'.Qodirov, N.Mahmudov, A.Niyozmetova va S.Sulaymonovalarning ta'kidlashicha, o'qituvchi nutq madaniyati pedagogik kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, uning mantiqiyligi, emotsionalligini boshqara olishi va uslubiy aniqligi o'quvchilarda motivatsiya uyg'otadi hamda dars samaradorligini oshiradi (Mahmudov N. "Nutq madaniyati asoslari", 2018; Qodirov G'. "Pedagogik kommunikatsiya", 2020).

Shu bois, mazkur maqolada o'qituvchi nutq madaniyatining mazmuni, uning pedagogik faoliyatdagi roli hamda uni rivojlantirish yo'llari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Nutq madaniyati – til normalarini egallamoq ya'ni talaffuz urg'u, so'z ishlatish, gap tuzish qonunlarini yaxshi bilmoq, shuningdek, tolning tasviriy vositalardan har xil sharoitlarga mos va maqsadga muvofiq foydalana olish, ifodali o'qish va so'zlay olish madaniyatini egallash demakdir. Nutq madaniyati deb yuritilayotgan hodisa bir qator murakkab, ammo mavjud til

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

faktlari, ilmiy-amaliy tasavvurlar, aniq nutqiy jarayon ko`rinishlari va talablari bilan aloqadordir. Mana shunga ko`ra nutq madaniyati: 1) tildagi mavjud til hodisasi nomi; 2) nutq madaniyati talablariga javob beruvchi aniq nutqiy jarayonning, ya'ni aniq nutqiy ko`rinishning nomi; 3) madaniy nutq va u haqida kishilar ongida mavjud bo`lgan aniq normatik tasavvurlarning nomi; 4) tilshunoslikning ilmiy-tadqiqot ob'yekti bo`lgan nutq madaniyati va u haqida mavjud ilmiy tasavvurlarning, muammoning nomi; 5) nutq madaniyati muammosini tadqi qilish bilan shug`ullanadigan tilshunoslik sohasining nomi tarzida talqin qilish mumkin. Nutq madaniyati amaliy jihatdan nutqning xilma-xil muammolarini tadqiq qiluvchi fan bo`lib, chiroyli nutq tuzishning qonuniyatlari, sirlari, til, til normalari, nutq, nutqning sifatlari, nutqiy uslublar, nutqda uchrashi mumkin bo`lgan kamchilik va xatolar, nutqiy asarlarning ko`rinishlari, nutqning talaffuziga doir muammolar yuzasidan bahs yuritadi. Nutq madaniyati asoslari ham fan sifatida o`z tekshirish ob'yekti va vazifalariga ega. Uning tekshirish predmeti til qurilishi, adabiy til normativlari va nutqning kommunikativ fazilatlaridir. Nutq madaniyati – til normalarini egallamoq ya'ni talaffuz urg`u, so`z ishlatish, gap tuzish qonunlarini yaxshi bilmoq, shuningdek, tolning tasviriy vositalardan har xil sharoitlarga mos va maqsadga muvofiq foydalana olish, ifodali o`qish va so`zlay olish madaniyatini egallash demakdir. Nutq madaniyati deb yuritilayotgan hodisa bir qator murakkab, ammo mavjud til faktlari, ilmiy-amaliy tasavvurlar, aniq nutqiy jarayon ko`rinishlari va talablari bilan aloqadordir. Mana shunga ko`ra nutq madaniyati: 1) tildagi mavjud til hodisasi nomi; 2) nutq madaniyati talablariga javob beruvchi aniq nutqiy jarayonning, ya'ni aniq nutqiy ko`rinishning nomi; 3) madaniy nutq va u haqida kishilar ongida mavjud bo`lgan aniq normatik tasavvurlarning nomi; 4) tilshunoslikning ilmiy-tadqiqot ob'yekti bo`lgan nutq madaniyati va u haqida mavjud ilmiy tasavvurlarning, muammoning nomi; 5) nutq madaniyati muammosini tadqi qilish bilan shug`ullanadigan tilshunoslik sohasining nomi tarzida talqin qilish mumkin. Nutq madaniyati amaliy jihatdan nutqning xilma-xil muammolarini tadqiq qiluvchi fan bo`lib, chiroyli nutq tuzishning qonuniyatlari, sirlari, til, til normalari, nutq, nutqning sifatlari, nutqiy uslublar, nutqda uchrashi mumkin bo`lgan kamchilik va xatolar, nutqiy asarlarning ko`rinishlari, nutqning talaffuziga doir muammolar yuzasidan bahs yuritadi. Nutq madaniyati asoslari ham fan sifatida o`z tekshirish ob'yekti va vazifalariga ega. Uning tekshirish predmeti til qurilishi, adabiy til normativlari va nutqning kommunikativ fazilatlaridir. "Kishining zebu ziynati, go'zalligi uning tilidadir" deyiladi. Qadim-qadim zamonlardan beri har bir millat, har bir qavm o`z tiliga buyuk hurmat bilan qaraydi. Bu tilning sohir ohanglari og'ushida erimoqdan adoqsiz huzur tuyadi. Bu tilga timsol topmaslikdan taskin topadi. Bu nodir boylikni dunyolarga bermaslikka hozir turadi. Chunki til millat degan birlikning tamal toshi, u boy berilsa, millat ham boy beriladi. O'zbekiston Prezidenti I.Karimovning quyidagi so'zlarida ulkan ma'no bor: "Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi... Ona tili – bu millatning ruhidir. O'z tilini yo'qotgan har qanday millat o'zligidan judo bo'lishi muqarrar." Demakki, millatning borligi va birligining bosh belgisi tildir. Bosh maqsadi Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi bo'lmish milliy

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

g'oyamizning kurashchanligini ta'minlashda mukammal ma'naviyat va ma'rifat hal qiluvchi omil bo'lib, ona tiliga muntazam muhabbat, davlat tiliga barqaror ehtirom ana shu omilni shakllantiradi, unga kuch beradi, ko'lam baxsh etadi. Shuning uchun ham milliy g'oya targ'ibida "millatning o'lmas ruhi bo'lgan ona tiliga muhabbat" tarbiyasi muhim o'rin tutadi. Mamlakatimizda ma'naviyat jabhasida olib borilayotgan benihoya kengqamrovli islohotlarda til muammolari, xususan, ona tiliga, davlat tiliga e'tibor masalalariga alohida diqqat qilinayotganligi bejiz emas. Respublikamizning "Davlat tili haqida"gi, "Ta'lim to'g'risda"gi Qonunlari, "Kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy dastur" va boshqa juda ko'plab hujjatlarda bu yo'nalishdagi ishlarning asosiy jihatlari ko'rsatib berilgan. Davlatimiz rahbari 1997 - yilning iyunida Toshkentda bo'lib o'tgan "Kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy dasturni tuzish" komissiyasining yig'ilishida har bir fuqaro uchun "o'z davlat tilini bilish, uni o'rganish yuksak ma'naviyat, Vatani va xalqiga sadoqat belgisi" ekanligini asosli ravishda ta'kidlaganlar.

Jamiyatimizning har bir a'zosi, har qanday mutaxassis, zamon bilan hamqadam har qanday kadr, eng avvalo, o'z ona tilining sadoqatli sohibi bo'lmog'i lozim. Ona tiliga chinakam sohib bo'lmoqning bosh sharti esa uning tugaimas imkoniyatlarini tugal egallamoq, ya'ni fikrni mustaqil, ravon, go'zal va lo'nda ifoda eta olmoqdan iborat nutqiy madaniyat malakalarini shakllantirmoqdir.

Asosiy qism

1. Nutq madaniyati tushunchasi

Nutq madaniyati – bu til normalariga to'liq rioya qilgan holda to'g'ri, ravon, maqsadga muvofiq va ta'sirchan gapira olish qobiliyatidir. Nutq madaniyati fonetika, leksika, grammatika, uslubiy me'yorlar, muloqot psixologiyasi va notiqlik san'ati elementlaridan tarkib topadi.

2. O'qituvchining nutqi pedagogik faoliyatning asosiy vositasi sifatida

Pedagogik jarayonning muvaffaqiyati o'qituvchining fikrni aniq va tushunarli ifodalashi, o'quvchi bilan samimiy va pedagogik etikaga mos muloqot o'rnatish bilan belgilanadi. O'qituvchining yaxshi nutqi:

- darsning mazmunini tushunarli qiladi;
- o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rag'batlantiradi;
- pedagogik jarayonni boshqarishda qulaylik yaratadi;
- o'quvchilarda ijobiy psixologik muhit hosil qiladi;
- ta'lim motivatsiyasini oshiradi.

3. Nutq madaniyati va kommunikativ kompetensiya

Kommunikativ kompetensiya o'qituvchining o'quvchi bilan to'g'ri muloqotga kirishish, fikrni aniq yetkazish, bahsni boshqarish va nutqning tarbiyaviy ta'sirini ta'minlash qobiliyatidir. Bunga quyidagilar kiradi:

- og'zaki va yozma nutqning aniqligi;
- dars jarayonida to'g'ri ohang, pauza va urg'udan foydalanish;
- pedagogik etikaga mos so'z tanlash;

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

- o'quvchi psixologiyasini inobatga olish.
4. O'qituvchi nutq madaniyatini rivojlantirish usullari
- mutolaa va ilmiy adabiyotlar o'qish;
 - notiqlik san'ati bo'yicha mashqlar;
 - audio-video darslar orqali o'z nutqini tahlil qilish;
 - nutqdagi ortiqcha so'zlar, sheva unsurlari, noadabiy shakllardan xalos bo'lish;
 - o'z ustida muntazam ishlash, lug'at boyligini oshirish.
5. Nutq madaniyatining o'quvchi shaxsiga ta'siri

O'qituvchining nutqi nafaqat bilim beradi, balki o'quvchi shaxsining shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Toza, madaniyatli nutq o'quvchilarda:

- madaniyatli muloqot ko'nikmasi;
- adabiy til me'yorlariga rioya qilish odati;
- o'z fikrini erkin ifodalash qobiliyati;
- o'qituvchiga ishonch hissi shakllanishiga yordam beradi.

Xulosa

O'qituvchining nutq madaniyati pedagogik faoliyatning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, ta'lim jarayonining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan hisoblanadi. Nutqi rivojlangan, aniq fikrlay oladigan, madaniyatli muloqot qila oladigan o'qituvchi darsni qiziqarli, tushunarli va samarali tashkil eta oladi. Shuning uchun har bir pedagog nutqini takomillashtirish, til madaniyati me'yorlariga rioya qilish va o'z ustida muntazam ishlashi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'ulomov A. Nutq madaniyati asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2005.
2. Rahmatullayev Sh. Til madaniyati masalalari. – Toshkent: Fan, 1992.
3. Qodirov M. Pedagogik muloqot va kommunikatsiya. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018.
4. Mahmudov N., Sobirov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
5. Xolmatov X. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – Toshkent: Sharq, 2002.